

Oksana Matkovska

**The Activity of Lviv Brotherhood in Church Movement
(XVI - the beginning of XVII century)**

The article deals with the activity of Lviv brotherhood members in church movement. The members of the brotherhood tried to improve the situation in church, to work with the priests who didn't keep to the moral way of life, were for the radical church reforms, they wanted to make the church open to everyone and some of them even wanted to have it without priests. Key words: church, Orthodoxy, union, clergy, brotherhoods, Catholicism, Protestantism, humanism, reformation.

Сергій Маярчак,

здобувач Інституту археології НАНУ (м. Хмельницький)

БАКОТСЬКИЙ МОНАСТІР У СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Узагальнено основні здобутки вивчення християнського скельного монастиря XI–XIV століть літописної Бакоти в Середньому Подністрів'ї, висловлено нові погляди щодо перспектив його досліджень.

Ключові слова: монастир, Бакота, давньоруський час, Лівобережжя Середнього Подністрів'я.

Археологічне вивчення літописної столиці Пониззя м. Бакота власне розпочалося наприкінці XIX століття з розкопок скельного монастиря на околиці однойменного села (тепер затоплене Дністровським водосховищем у Кам'янець-Подільському районі Хмельниччини), на горі Білій. Бажання знайти скарби, начебто заховані на горі, спонукало місцевих селян копати там при нагоді. Особливо активними самовільні розкопки були у 1872, 1882, 1885 й 1889 рр. [10, с. 87]. 1883 року в селі проводили археологічні дослідження В. Б. Антонович і його дружина К. М. Мельник. На вершині гори Білої (урочище Курник) В. Б. Антонович дослідив равликоподібну печеру, що спускається двома обертами гвинта униз. Нижній її отвір виходить у скелі на обрив, що перпендикулярно спускається до Дністра (до підніжжя гори, навпроти урочища Монастирища). У нижньому оберті печери було виявлено дві невеликі келії. Дослідник інтерпретував печеру як хід, що сполучав монастир з вершиною гори, де, як він припускав, був колись замок [1, с. 16–17; 2, с. 108–116]¹. В урочищі Монастирище в підозві Білої гори теж проводилися археологічні дослідження. Завбільшки майже 2 га, воно займало похилий високий берег, що заходив у Дністер у вигляді півострова. Півострів був добре захищений, оскільки зі східного боку прилягав до кругого схилу, котрий переходив зверху в круту скелю, а з інших боків був оточений водою. У північній частині урочища К. М. Мельник обстежила залишки “стіни циклопічної будови” без цементу, котра тягнулася від великої брили, що лежала над самою річкою, до підніжжя гори. Дослідниця припускала, що саме на цьому місці раніше був монастир [15, с. 120–122].

У липні 1889 року бакотські селяни розкопали вирубані в скелі ніші, де стали траплятися різноманітні предмети. Було знайдено наскельні написи уставом

“Григорій уздвиг место се”, “Благослови Христос Григорія Игумена давшего силу Святому Михаилу”² та фрагменти інших [див.: 7, с. 24, рис. 114; 19]. Так з’ясувалося, що монастир був чоловічим, заснований Григорієм на честь Святого Михаїла. При розкопках селяни натрапили на кам’яну стіну на вапняковому розчині завдовжки близько двох сажнів і завширшки 1,75 аршина. Один її кінець упирався у скелю, а другий – опускався вниз по схилу навпроти стіни, обстеженої К. М. Мельник на півострові. Висота Білої гори над звичайним рівнем води у Дністрі тоді становила 75 сажнів, а селянські розкопки проводились на висоті 27 сажнів над рівнем води у Дністрі, за 45 сажнів від річки [19, с. 1134–1135].

У Бакоту знову приїхав В. Б. Антонович і керував розкопками, що тривали протягом одного тижня липня 1891 року і з 7 до 25 серпня 1892-го. Зрештою з’ясувалося ось що. На майданчику завбільшки 29 Ч 8–9 м, що витягнувся смугою уздовж урвища на висоті 70 м над рівнем води в Дністрі, на відстані 8–9 м від краю схилу Білої гори виявлено три печери. У скельній підлозі печер зафіксовано 19 чотирикутних довгастих заглиблень – гробниць. У деяких із них виявлено перекладені людські кістки. Крім того, відкрито 17 ніш для покійників у стінах печер³. Ніші мали видовбини для закриття їх плитами або ж дошками, плит знайдено не було. По боках угорі над нішами виявлено місця від цвяхів чи гачків від лампад. Було виявлено також залишки кам’яних стовпів, які, очевидно, колись підтримували кам’яне чи дерев’яне склепіння церкви монастиря [7, с. 199–201; 19, с. 1180–1182; 20, с. 1218].

При розкопках траплялися залишки іконопису у червоно-чорній гамі в православно-грецькому стилі, зробленого водяними фарбами просто на камені [7, с. 197–226 та ін.; 8; 10, с. 26 та ін.; 20, с. 1219–1220; 21, с. 1–19, 219–223; 22; 23, с. 923–925].

Бакотський монастир – єдиний зі скельних християнських комплексів Подністров’я, де виявлено фрески. Це пояснюється його розташуванням у столиці Пониззя. Припущення П. О. Нечитайла про економічну підтримку монастиря місцевими феодалами у формі ктиторських пожертв [16, с. 92] видається логічним. При розкопках монастиря знайдено також мечі, вістря стріл і пік, спорядження коня і вершника, кам’яні ядра тощо. Історики межі ХІХ–ХХ століть датували знахідки ХІІІ, ХІV і початком ХV століття. Про “чернцы в горе” у Бакоті згадується у “Повести о Подольской земле” під 1362 роком. Обвал частини гори, що стався у пізньому середньовіччі, до кінця ХІХ століття приховав залишки монастиря [7, с. 197, 201 та ін.]. На жаль, його розкопки у ХІХ столітті проводили здебільшого хаотично, без наукової фіксації. Невідомо, скільки знайдених тут речей наразжди втрачено для науки: їх розібрали селяни, або ж вони пропали внаслідок різних лихоліть ХХ століття. У фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею авторові трапилася світлина 1891 року олов’яних чаші і дискоса [24], знайдених при розкопках монастиря [22, с. 706–707], їхній вигляд не був відомий сучасникам [див.: 14, с. 86].

У 1963 році плато над залишками монастиря (урочище Білянська стінка) обстежував П. О. Раппопорт. Він не виявив тут городища й гадав, що обстежені ним кам’яні вали на краю плато є залишками пізніх господарських споруд [17, с. 16–17]. І. С. Винокур, який обстежував 1964 року цю територію разом з Г. М. Хотюном, припустив, що тут був господарський двір печерного монастиря або ж феодальний замок, схилаючись до останньої версії [5, с. 44; 6, с. 98; 7, с. 152, 183, 199, 204, рис. 87].

Ще В. Б. Антонович, як уже зазначалося, припускав наявність на Білій горі залишків замку; таке ж припущення висловив Ю. Й. Сіцінський [19, с. 1183–1184]. Під час археологічної розвідки П. А. Горішнього й Р. О. Юри 1974 році, а пізніше – Л. І. Кучугури та О. О. Якубенко 1993 року в цьому місці було знайдено лише поодинокі фрагменти кераміки XII–XIII ст. [9, с. 19; 12, с. 69]. У 1977 році на ділянці заплави біля підніжжя Білої гори М. П. Кучера й П. А. Горішній заклали три шурфи, однак у жодному з них давньоруського культурного шару не виявлено [11, с. 20].

Отже, найвірогідніше, що над монастирем був його господарський двір, причому достеменно не відомо, давньоруського чи пізнішого часу. Неподалік вершини Білої гори (в урочищі Двір, всього за 500–600 м від монастиря) у 1961, 1963–1965 роках. І. С. Винокур і Г. М. Хотюн дослідили будівлю палацового типу XIV–XV століть. [7, с. 229–232, 344]. Очевидно, вона й була тим історичним підґрунтям, на основі якого виникли перекази і гіпотези про замок на Білій горі. “Замок Бакота” згадується в жалуваній грамоті польського короля Владислава Варненчика під 1442 роком [4, с. 259].

¹ Повторно ця печера була досліджена Б. Рідущем та І. Дегтяренком у 2002 р., внаслідок чого, зокрема, тут було виявлено фрагменти давньоруської кераміки й людських кісток [18].

² Переважно на основі цих написів початок функціонування монастиря відносять до давньоруського часу. Написи за палеографією датував М. М. Тихомиров, який відвідав монастир у 1962 році, відповідно, перший – кінцем XI – початком XII століття, а другий – кінцем XII – початком XIII століття В. Б. Антонович припускав [2, с. 116], що бакотський ігумен Григорій був тим самим Григорієм, ігуменом монастиря в Полонному (“чоловіком святим, якого ото не було перед ним і по ньому не буде”), про якого згадується у Галицько-Волинському літописі під 1255 і 1267 рр. [13, с. 424, 427]. Але таке ототожнення суперечить датуванню написів, де йдеться про ігумена Григорія, за М. М. Тихомировим.

³ 1999 року неподалік головного входу в монастир було виявлено чотири поховання, одне з яких супроводжувалося бронзовими скроневими кільцями. У 2006 і 2007 рр. у монастирі виявлено ще дві ніші і парне поховання [3], з чого, зокрема, можна зробити висновок, що пам’ятка наразі досліджена не повністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии. – Одесса: Типография А. Шульца, 1886. – 17 с.
2. Антонович В. Б. Бакотский скальный монастырь // Киевская старина. – 1891. – Октябрь. – С. 108–116.
3. Баженов О., Мегей В. П. Про перспективи дослідження Бакотського печерного монастиря // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.1. – С. 210–214.
4. Білецька О. Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2004. – 416 с.
5. Винокур І. С., Гуцал А. Ф., Пеняк С. І., Тимошук Б. О., Якубовський В. І. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. – К.: Наукова думка, 1984. – 224 с.
6. Винокур І. С. Історія лісостепового Подністров’я та Південного Побужжя від кам’яного віку до середньовіччя. – К.; Одеса: Вища школа, 1985. – 128 с.

7. Винокур І. С., Горішній П. А. Бакота. Столиця давньоруського Подніззя. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділлезнавства, 1994. – 362 с.
8. Винокур І. Скелі й печери в історії Бакоти // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України: Наукова конференція (Львів, 2-3 лют. 1995 р.): Збірник тез повідомлень та доповідей. – Львів, 1995. – С. 38–41.
9. Горішній П. А., Юра Р. О. Звіт про роботу Бакотського загону Дністровської давньоруської експедиції в 1974 р. // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. – 1974/6 г.
10. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). – Каменец-Подольский, 1901. – 401 с.
11. Кучера М. П., Горишний П. А. Отчет об археологических исследованиях городищ на Днестре в 1977 г. // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. – 1977/25 е.
12. Кучугура Л. І., Якубенко О. О. Звіт про проведення розвідки вздовж берега Дністровського водосховища в Хмельницькій області у 1992 р. // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. – 1993/54.
13. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI + 591 с.
14. Маярчак С. П. Археологічні пам'ятки IX–XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. – 96 с.
15. Мельник Е. Н. Следы мегалитических сооружений в некоторых местностях Южной России // Труды VI Археологического съезда. – Одесса, 1886. – Т.1. – С. 103–134.
16. Нечитайло П. О. Погляд на початки християнської архітектури України (до концепції О. А. Пламєницької) // Археологія. – 2006. – № 3. – С. 87–94.
17. Раппопорт П. А. Отчет о работе отряда по изучению крепостей в 1963 г. // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. – 1963/15.
18. Рідуш Б. Бакотсько-Комарівський скельно-печерний комплекс // Археологічні студії / Інститут археології НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича. – Київ–Чернівці: ТОВ "Видавництво "Наші книги", 2008. – Вип. 3. – С. 223–240.
19. Сицинский Е. Бакота – древняя столица Поднисья // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1889. – № 47. – С. 1175–1184.
20. Сецинский Е. Раскопки древняго скальнаго монастыря в с. Бакоте, Ушицкого уезда // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям. – 1891. – № 46. – С. 1213–1221.
21. Сецинский Е. Материалы для истории монастырей Подольской епархии. – Каменец-Подольск: Типография Подольского Губернского Правления, 1891а. – 234 с.
22. С[ецинский] Е. Раскопки Бакотского монастырища в 1892 году // Подольские епархиальные ведомости. – 1892. – №39. – С. 706-708.
23. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. IX. / Под ред. священника Е. Сецинского. – Каменец-Подольский: Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – 1064 с.
24. Чаша и дискос (оловяные), найденные при раскопках Бакотского монастырища, 1891 г. (фото) // Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. – Ф. 7748.

SUMMARY

Sergii Maiarchak

BAKOTA'S MONASTERY IN THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES

This publication generalizes main achievements of researches Christian rocky monastery XI-XIV centuries of chronicle Bakota in Middle Podnistrov'ja region. Also there is a new opinion about prospects of the study monastery.

Keywords: monastery, Bakota, Ancient Rus time, Left bank of Middle Podnistrov'ja.